

УДК 37(09)

*Тетяна Довга,
кандидат педагогічних наук, доцент
Кіровоградського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка*

**ГУМАНІЗАЦІЯ ДИТЯЧОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ:
ЖИТТЄСТВЕРДНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ
Я. А. КОМЕНСЬКОГО**

В статті представлено аналіз педагогічних ідей Я. А. Коменського про школу та освіту, їх втілення в досвіді послідовників видатного педагога з метою створення гуманістичного освітнього простору в Україні. Зроблено акцент на актуальних ідеях педагога, які сьогодні набувають нового звучання у зв'язку з модернізацією дошкільної та початкової освіти.

Ключові слова: *Я. А. Коменський, школа, освіта, дитина, педагоги-гуманісти.*

В статье представлен анализ педагогических идей Я. А. Коменского о школе и образовании, их внедрение в опыте последователей выдающегося педагога с целью создания гуманистического образовательного пространства в Украине. Сделан акцент на актуальных идеях педагога, которые сегодня приобретают новое звучание в связи с модернизацией дошкольного и начального образования.

Ключевые слова: *Я. А. Коменский, школа, образование, ребенок, педагоги-гуманисты.*

The article presents an analysis of pedagogical ideas Y. A. Comensky for school, education, and their introduction into the experience of the followers of an outstanding teacher to create a humanistic educational environment in Ukraine. Emphasis has been done on current ideas of the teacher which today acquire a new meaning in connection with the modernization of preschool and primary education.

Key words: *Y. A. Comensky, school, education, children, educators-humanitarians.*

Видатний чеський педагог Ян Амос Коменський – один з фундаторів сучасної наукової педагогіки, педагог-класик, великий мислитель, патріот, демократ-гуманіст, самовідданий борець за створення школи як «майстерні гуманності». Він по-праву вважається видатним представником теорії гуманізму – прогресивної течії західно-європейської культури епохи

Відродження, спрямованої на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей, засновником нової прогресивної педагогічної системи. Не втрачають актуальності педагогічні ідеї Я. А. Коменського, які сьогодні набувають нового звучання у зв'язку з модернізацією дошкільної та початкової освіти.

Думки Яна Амоса Коменського про універсальну освіту, про школу як «майстерню гуманності» підтримали і розвинули С. Русова, Я. Корчак, А. Макаренко. Ними керувалися у своїй діяльності Я. Чепіга, С. Сірополко, Т. Лубенець, Г. Ващенко. Гуманістичні ідеї видатного педагога посідають чільне місце в педагогічних системах В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, О. Захаренка. Вивченням педагогічної спадщини Яна Амоса Коменського займалися російські вчені (А. Красновський, Р. Альт, Д. Лордкипанидзе, М. Арцишевський, О. Піскунов, В. Бібіхін, Б. Бім-Бад) та українські дослідники: Б. Мітюров, В. Кемінь, А. Левін, Р. Мних, Е. Івахненко, Л. Атасова, Я. Ісаєвич, П. Феденко, В. Шевчук та ін.

Метою даної статті є розгляд ідей Я. А. Коменського про школу, про освіту дітей раннього та молодшого віку, які знайшли своє продовження в діяльності послідовників видатного педагога і складають підґрунтя для створення гуманістичного освітнього простору в Україні.

Значну увагу в своїй педагогічній теорії Я. А. Коменський приділяв можливостям дитячої освіти. Материнською школою називав Коменський перші шість років життя людини. Це найважливіший період, протягом якого мати дає першу освіту дитині: 1) в розумінні речей; 2) у фізичних вправах і спритності; 3) у звичаях; 4) у благочестивості. В перші роки слід особливо опікуватися здоров'ям дитини.

Наступним періодом Коменський вважав школу дитинства, «де слід навчати всього того, що буде предметом школи отроцтва, тільки в школі дитинства більш коротко, доступно і рідною мовою» [3, с. 132].

Зазначимо, що педагог звертав особливу увагу на зовнішню і внутрішню привабливість школи для учнів, щоб вони охоче і з радістю її відвідували: «Сама школа повинна бути приємним місцем, створюючи для очей привабливе видовище зсередини й зовні. Зсередини вона повинна бути світлою, чистою, прикрашеною картинами: портретами знаменитих людей, географічними картами, пам'ятниками історичних подій, деякими емблемами... [3, с. 62].

Педагог-гуманіст щиро прагнув перетворити школи на «майстерні гуманності», в яких діти дійсно ставатимуть людьми. На його думку, навчальна праця не повинна стомлювати й обтяжувати, а повинна м'яко вправляти розум і тіло. Шкільна освіта повинна даватись легко, ніби сама собою, без побоїв і суворості, чи будь-якого примусу. Дитину слід виховувати не проповідями, а справами, у вихованні важливі не лише слова, а й вчинки людини. У зв'язку з цим він зазначав: «Такою, що

повністю відповідає своєму призначенню, я називаю лише таку школу, яка була б істинною майстернею людей, у якій, як наслідок, розум учнів осявав би блиск мудрості, для того, щоб швидко проникати в усе явне й потаємне..., душі й порухи їх спрямовувалися б до загальної гармонії добродійностей, а серця наповнювалися божественною любов'ю, і до того проникались би нею всі, кого доручено християнським школам для навчання мудрості, що діти вже на землі привчалися би жити небесним життям. Коротше, щоб у школах навчали всіх, всього, всебічно [3, с. 30].

Педагог неодноразово наголошував на необхідності освіти й виховання дитини в ранньому віці: «Так само й коріння шляхетності слід насаджувати в серці кожного з ранніх років. У кому ми бажаємо гармонійно розвивати витончену вдачу, над тим потрібно працювати в ніжному віці. Кому треба досягти великих успіхів у вивченні мудрості, тому слід розкрити почуття до всього у перші ж роки життя, поки він може запалитися натхненням, поки розум швидкий, а пам'ять міцна» [3, с. 21–22].

Цю думку Я. Коменського поділяв В. Сухомлинський, який вважав, що: «Чим далі від народження починається виховання розуму, думки, тим більш консервативною і важковиховуваною стає людина – про це золоте правило розумового виховання, на превеликий жаль, забувають учителі, а багато батьків взагалі не знають про нього. Серед батьків до цього часу поширена глибоко помилкова думка: до вступу в школу свідомість дитини нехай лишається чистою дошкою, не треба їй знати жодної літери, не слід учитися читати. На запитання дитини багато старших відповідає: підеш до школи – дізнаєшся. Так придушується прагнення до пізнання» [5, с. 82].

Я. А. Коменський звертав увагу вчителів і батьків на подолання труднощів, зумовлених навчальною працею. Він писав: «Для дітей у навчанні немає більш тяжкої праці, чим та, яку доводиться вкласти в перші елементи: дітям вартує великих зусиль наука читання й малювання букв; після подолання цих труднощів, наче після вивільнення джерел, все останнє тече подібно до струмочка. Тому варто якимось чином підсолодити ці перші гіркі коріння освіти, щоб діти не відчували труднощів, а це можна зробити, лише надавши досить тяжкій цій роботі форму гри» [3, с. 131].

Відома дослідниця дошкільної освіти С. Русова також застерігала педагогів від надмірного завантаження дитини: «Не треба силувати дітей ані до гри, ані до роботи, але треба вести і те, й ін. Так цікаво, щоб діти захоплювалися ними, раділи однаково щиро й працюючи, й гуляючи. Тільки цікавість до роботи й пошана до неї утворюють у саду таку дисципліну, при якій не пригноблюється особа ані дитини, ані садівниці, не псується навчання, а жива самостійна думка дитини жваво біжить назустріч новим враженням і пильно до всього й прислухається, й придивляється» [7, с. 198].

Педагог і дослідник в галузі соціального виховання дітей

Я. Мамонтів зазначав: «Дитина має право на вільний розвій своїх фізичних і психічних функцій, так формулюється право дитини сучасною педагогічною наукою. Довгий історичний шлях лежить за сею – на перший погляд такою натуральною – засадою. Довгий час дорослій людині було важко погодитися з тим, що дитина – се не копія дорослого, зменшена до відповідних розмірів, а цілком особливий психофізичний організм, часом зовсім не подібний до людини дорослої. Тяжко було погодитися дорослим людям і з тим, що раніш як виховувати дитину для тої чи іншої мети, необхідно студіювати її на всіх проявах і всією системою педагогічних засобів, пристосовуватися до натурального розвою дитячих здібностей. Іншими словами: вести дитину до певної мети може лише той, хто сам піде за дитиною шляхом її природнього розвою» [4, с. 257].

Залишаються актуальними і в наш час думки, які висловлювалися багатьма педагогами в перші роки становлення нової радянської школи. Педагоги, які працювали в той період (С. Русова, Я. Чепіга, С. Сірополко та ін.) піддавали різкій критиці стару школу, яка дісталася народу у спадок від дореволюційного минулого. Зокрема, Я. Чепіга називав злочином те, що стара система виховання й освіти обмежувала діяльність дитини, придушувала її волю, що фактично шкодило дитячому організмові, який природньо потребував праці й руху. У роботі «До трудової вільної школи!» він писав: «Стара школа прищеплювала дітям іменно атонію волі, вона примушувала дітей цілі години нерухомо сидіти, слухати і дивитись, замість того, щоб рухатися і самій творити, діяти. І виховувалися такою школою непотрібні люде, нікчемні громадяне, нудні, порожні, хіба гідні на те, щоб стогнати та скаржитись на других. Не було в них сили, могутності, не було волі, не було змісту, творчості, життєвої самодіяльності» [10, с. 212].

Віддаючи перевагу новій трудовій школі, педагог висловлював сподівання: «Призначення людини – не нудитись світом, а наповняти його діяльністю, набуванням добра і людських цінностей. Дух творця мусить безупинно в ньому горіти, завше шукати і знаходити матеріал для творчості. І не школа бездіяльності і пасивності витворить в ньому активність, а нова школа, збудована на принципі труда, постійній і гармонійній праці тіла і духа, трудова вільна школа» [10, с. 212–213].

Особливу роль у такій школі, на думку Я. Чепіги, має виконувати вчитель: «Хай педагог подивиться навкруг себе, придивиться до того оточення, в якому живе дитина, і це буде найкращий матеріал для того напрямку, яким піде виховання дітей в його школі. До цього часу стара школа не вимагала од учителів того, щоб він наблизив школу до учня, до оточення, з'єднав її з суспільством. Чужі один одному, вони часом були ворогами. Так було, але так далі не повинно бути, бо це ненормально, це неприродно» [10, с. 213].

Учений-педагог С. Сірополко наголошував на тому, що в новій школі повинні мати місце естетичні й духовні переживання дитини: «Сучасна школа ігнорує естетику, і серце дитини мало знаходить собі в школі духовного корму. Нова школа повинна дати простір естетичним

переживанням дитини. Кляса нової школи уряджена, брудні стіни заповнені малюнками, полицками з різьбою; на весну й восени в клясі квітки та зелень, та й зимою кляса по змозі прикрашується ялинковими гильками та барвінком. В новій школі знайде собі місце й почуття побожності. Необхідно виховати в дитині побожне відношення до праці, правди та людей. Звичайно, і в новій школі повинні бути дитячі усміхи, дитячий сміх та добросердий гумор учителя, але все це не самоціль, а лише зовнішні вияви бадьорості духа. Але в глибині душі дитина повинна завсігди з почуттям побожності підходити до своєї праці й поважно відноситися до неї» [9, с. 157].

Софія Русова мріяла про школу, у якій би «...панував завше настрої жвавий, життєрадісний, щоб між учнями й учителем панували товариські відносини й розвивалося гуманне почуття до всіх людей, до всього живого» [8, с. 217]. Педагог була переконана в тому, що «В такій веселій, новій українській школі виростуть дітки на радість і на користь Україні; в такій школі й учитель буде набиратися бадьорості, віри в свою роботу, буде ставити собі метою не те, щоб позбутися гаразд тієї чи іншої ревізії, а те, щоб діти стали справді добре вихованими, стали розумними й зробились, дійшовши зросту, добрими і корисними громадянами своєї батьківщини. В такій гуманній, активно творчій національній школі оживе слово незабутнього вчителя і апостола гуманності – Тараса Шевченка» [8, с. 218].

Через багато років ці мрії знайшли своє втілення в педагогічному досвіді О. Захаренка – педагога-новатора, директора Сахнівської школи на Черкащині, який вважав, що «Найбільше багатство школи – радість і щастя. З них виростають упевненість, сила духу, віра, переконаність, повага і самоповага, дубов до Батьківщини. Без усмішки школа – не школа. Поспостерігайте за дитиною, як вона грається, розмовляє, слухає. Ви побачите, наскільки сповнене усмішкою – цим невід’ємним багатством – дитяче серце» [1, с. 28]. За переконанням нашого сучасника «У школі учню має бути, як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість» [1, с. 35].

Ідеї Я. А. Коменського мають особливе значення для вивчення витоків гуманістичного виховання, ролі освіти на шляху духовного сходження дитини. Він мріяв про струнку й логічну систему загальної освіти, що приведе людство до високої мети – досягнення гармонії між людьми, намагався втілити в життя християнську ідею про цінність дитячої особистості, вірив у позитивну спрямованість її розвитку, творчий потенціал. Його послідовники – педагоги-гуманісти – докладають зусиль до того, щоб мрії видатного педагога стали реаліями сучасної освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік із Сахнівки / під ред. проф. Кузьмінського А. І. – Черкаси : вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 448 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко ; [видання друге, доповнене й виправлене]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци ; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1988. – С. 11–136.
4. Мамонтів Я. А. Право держави і право дитини / Я. А. Мамонтів // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – С. 253–261.
5. «Обережно: дитина!»: В. О. Сухомлинський про важких дітей : тематич. зб. / упоряд. Т. В. Філімонова ; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. – Луганськ : Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – 264 с.
6. Панченко О. От Платона до Коменского / О. Панченко, И. Бирич // Відкритий урок. Плеяди. – 2007. – № 1. – С. 29–31.
7. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – С. 34–184.
8. Русова С. Нова школа / С. Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – С. 207–218.
9. Сірополко С. О. Завдання нової школи / С. О. Сірополко // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд. : Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – С. 155–163.
10. Чепіга Я. Ф. До трудової вільної школи / Я. Ф. Чепіга // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – С. 212–216.